

TALABALARNING IJTIMOIIY-MADANIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Otarbaev Ajiniyaz Azatovich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20900350>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirishning nazariy-uslubiy asoslari tahlil qilinadi. Ijtimoiy-madaniy kompetentlik tushunchasining mohiyati, tarkibiy tuzilishi va pedagogik mazmuni kompetensiyaviy, madaniyatshunoslik hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar nuqtai nazaridan o'rganiladi. Shuningdek, ushbu kompetentlikni shakllantirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari, tarkibiy komponentlari va kasbiy ta'lim jarayonida amalga oshirish imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-madaniy kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuv, bo'lajak o'qituvchi, madaniyatlararo muloqot, qadriyatlar, tolerantlik, kasbiy ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, madaniyat, kommunikativ kompetentlik.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FORMING THE SOCIO-CULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS

Annotation. This article analyzes the theoretical and methodological foundations of forming the socio-cultural competence of future teachers. The essence, structural composition, and pedagogical content of the concept of socio-cultural competence are examined from the perspectives of the competence-based, culturological, and personality-oriented approaches. Furthermore, the psychological-pedagogical conditions, structural components, and possibilities for implementing the formation of this competence in the professional education process are highlighted.

Keywords: socio-cultural competence, competence-based approach, future teacher, intercultural communication, values, tolerance, professional education, personality-oriented education, culture, communicative competence.

KIRISH

Globalashuv va axborot jamiyati sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri nafaqat chuqur kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega, balki turli madaniyatlar, qadriyatlar va ijtimoiy guruhlar bilan samarali muloqot qura oladigan, madaniyatlararo o'zaro hurmat asosida faoliyat yurita oladigan yetuk shaxsni tarbiyalashdir.

Zamonaviy jamiyatda inson o'zga madaniyat vakillari bilan doimiy aloqada bo'lar ekan, undan yuksak darajadagi ijtimoiy-madaniy kompetentlik talab etiladi. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilar uchun bu kompetentlik kasbiy mahoratning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki aynan o'qituvchi yosh avlodni umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda, ularda tolerantlik va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, jumladan, "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi doirasida belgilangan vazifalar bo'lajak pedagoglarni tayyorlashga qo'yiladigan talablarni tubdan yangiladi. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari bitiruvchisi nafaqat o'z fanini mukammal bilishi, balki ko'pmadaniyatli muhitda ishlay olishi, o'quvchilarning individual va madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil eta olishi zarur.

Shu ma'noda, talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini maqsadli ravishda shakllantirish zamonaviy pedagogika fanining muhim ilmiy-amaliy muammosi sifatida e'tirof etilmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ijtimoiy-madaniy kompetentlikning nazariy asoslari hamda uni kasbiy ta'lim jarayonida shakllantirish mexanizmlari hali to'liq ishlab chiqilmagan.

Ushbu tushunchaning mazmun-mohiyatini ochib berish, tarkibiy komponentlarini aniqlash va shakllantirishning samarali pedagogik shart-sharoitlarini asoslash bo'lajak o'qituvchilarni sifatli tayyorlashning ilmiy poydevorini mustahkamlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ijtimoiy-madaniy kompetentlik muammosi pedagogika, psixologiya, madaniyatshunoslik va sotsiologiya fanlari kesishmasida o'rganiladigan kompleks tushuncha bo'lib, ko'plab xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqotlari obyekti bo'lib kelgan. Kompetensiyaviy yondashuv asoschilari bo'lajak mutaxassisning faoliyatga tayyorligini bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisidan iborat yaxlit shaxsiy sifat sifatida talqin qiladilar. Madaniyatlararo kompetentlik nazariyalarida esa shaxsning o'zga madaniyat vakillari bilan o'zaro hurmat va tushunish asosida samarali muloqot qura olish qobiliyati markaziy o'rin tutadi.

Tadqiqotning nazariy asosini kompetensiyaviy, madaniyatshunoslik, aksiologik (qadriyatga yo'naltirilgan) hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar tashkil etadi.

Kompetensiyaviy yondashuv ijtimoiy-madaniy kompetentlikni ta'lim natijasi sifatida belgilash imkonini bersa, madaniyatshunoslik yondashuvi shaxsni madaniyat subyekti sifatida shakllantirishga e'tibor qaratadi. Aksiologik yondashuv jarayonning qadriyatlar zaminiga, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv esa har bir talabaning individual rivojlanishiga urg'u beradi.

Tadqiqotni amalga oshirishda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish va umumlashtirish, taqqoslash, tizimli-strukturaviy tahlil hamda modellash tirish metodlaridan foydalanildi. Nazariy tahlil metodi orqali "ijtimoiy-madaniy kompetentlik" tushunchasining turli ta'riflari qiyoslanib, uning mohiyati aniqlandi. Tizimli-strukturaviy tahlil yordamida kompetentlikning tarkibiy komponentlari ajratib ko'rsatildi, modellash tirish metodi esa uni shakllantirish jarayonining pedagogik shart-sharoitlarini asoslashga imkon berdi.

NATIJALAR

O'tkazilgan nazariy tahlil natijasida ijtimoiy-madaniy kompetentlik shaxsning turli madaniy va ijtimoiy muhitda umuminsoniy hamda milliy qadriyatlarga tayangan holda samarali faoliyat yurita olish, o'zga madaniyat vakillari bilan o'zaro hurmat va tushunish asosida muloqot qura olish qobiliyatini ifodalovchi yaxlit shaxsiy-kasbiy sifat sifatida ta'riflandi. Bo'lajak o'qituvchi uchun bu kompetentlik o'quvchilarni ko'pmadaniyatli jamiyatda yashashga tayyorlash, ularda tolerantlik va vatanparvarlikni uyg'un tarzda tarbiyalash imkonini beruvchi kasbiy zaruriyat hisoblanadi.

Tadqiqot natijasida ijtimoiy-madaniy kompetentlikning quyidagi asosiy tarkibiy komponentlari ajratib ko'rsatildi. Motivatsion-qadriyatli komponent talabaning umuminsoniy va milliy qadriyatlarga ijobiy munosabatini, madaniyatlararo muloqotga bo'lgan ichki intilishini qamrab oladi. Kognitiv komponent turli madaniyatlar, an'analar, urf-odatlar va muloqot me'yorlari haqidagi bilimlar tizimini o'z ichiga oladi. Faoliyatli-kommunikativ komponent esa madaniyatlararo muloqotni amalda tashkil eta olish, nizoli vaziyatlarni hal qila olish ko'nikmalarini ifodalaydi. Refleksiv komponent shaxsning o'z xatti-harakatlarini va boshqalarning madaniy xususiyatlarini baholay olish, o'zini o'zi nazorat qilish qobiliyatini belgilaydi.

Shuningdek, ijtimoiy-madaniy kompetentlikni shakllantirishning samarali kechishini ta'minlovchi psixologik-pedagogik shart-sharoitlar aniqlandi. Bularga ta'lim mazmunini madaniyatlararo materiallar bilan boyitish, interaktiv va dialogga asoslangan ta'lim metodlarini qo'llash, talabalarni real ijtimoiy-madaniy amaliyotga jalb etish, shuningdek, ta'lim muassasasida o'zaro hurmat va tolerantlikka asoslangan madaniy muhitni yaratish kiradi. Ushbu shart-sharoitlar majmui kompetentlikning barcha komponentlarini uyg'un rivojlantirishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-madaniy kompetentlikni shakllantirish bir martalik tadbir emas, balki butun ta'lim jarayonini qamrab oluvchi, uzluksiz va maqsadli tashkil etilgan pedagogik faoliyatdir. Ushbu jarayonda yuzaga keladigan asosiy muammolardan biri shundaki, amaldagi o'quv dasturlarida ko'pincha fanlarning bilim mazmuniga ustuvorlik berilib, talabani madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini amaliy rivojlantirishga yetarlicha e'tibor qaratilmaydi. Bu esa kompetentlikning kognitiv komponenti faoliyatli-kommunikativ komponentdan oldinda rivojlanishiga olib keladi.

Muhokama qilinishi lozim bo'lgan yana bir masala — ijtimoiy-madaniy kompetentlikni shakllantirishda an'anaviy, axborot uzatishga yo'naltirilgan ta'lim metodlarining samarasizligi.

Bu kompetentlik o'z mohiyatiga ko'ra faqat nazariy bilim berish orqali emas, balki talabani faol muloqot va hamkorlik vaziyatlariga jalb etish orqali shakllanadi. Shu sababli interaktiv metodlar, loyiha faoliyati, madaniyatlararo treninglar va munozaralarni keng qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, bo'lajak o'qituvchining o'zida yetarli darajada shakllangan ijtimoiy-madaniy kompetentlik bo'lmasa, u o'z o'quvchilarida ham bu sifatlarni tarbiyalay olmaydi. Shu bois pedagogik ta'lim jarayonida bu kompetentlikni shakllantirishga alohida ahamiyat berish, professor-o'qituvchilarning o'zlarini ham bu yo'nalishda tayyorlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

XULOSA

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, talabalarning, xususan, bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirish zamonaviy kasbiy ta'limning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu kompetentlik shaxsning turli madaniy muhitda samarali faoliyat yurita olishini, madaniyatlararo muloqot va o'zaro hurmatni ta'minlovchi yaxlit shaxsiy-kasbiy sifat sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari ijtimoiy-madaniy kompetentlikning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli-kommunikativ va refleksiv komponentlardan tashkil topganligini, uni shakllantirish esa ta'lim mazmunini madaniyatlararo boyitish, interaktiv metodlarni qo'llash va tegishli madaniy muhit yaratishni talab etishini ko'rsatdi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu nazariy asoslarga tayangan holda kompetentlikni shakllantirishning aniq pedagogik modeli va texnologiyasini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'RQ-637-son, 23.09.2020-y. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, PF-60-son, 28.01.2022-y. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son.

3. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – Москва, 2003. – № 2. – С. 58–64.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – Москва, 2003. – № 5. – С. 34–42.
5. Садохин А.П. Межкультурная компетентность: понятие, структура, пути формирования // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Т. X, № 1. – С. 125–139.
6. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon : Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
7. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent : O‘qituvchi, 2004. – 104 b.